

нарушив права родини, а вона опікунка родини (прим. 7.), а також Ганімеда не зате не любила, що він заступив при Зевсові її дочку Гебу (прим. 9.); що тут і там ділала заздрість — це хіба аж надто ясно з мітології! На майбутнє треба би звернути більше уваги на примітки, бо без них не буде міг розуміти книжки ні учень, ні неспеціаліст.

Такі наші desiderata. Віримо, що вони будуть узглядені і це буде краще для перекладу і для читача. На адресу видавця скажемо, що треба давати рішучо більші поля на края! Це конечно для естетичного вигляду книжки.

Теодфіль Коструба.

Евген Чикаленко, Щоденник 1907 — 1917). Вид. „Червона Калина“, Львів, 1931. 8^о, стор. 496.

Цей „Щоденник“ складається із двох нерівномірних частин: із властивого щоденника, в якому описується судьбу київського щоденника „Ради“, й зі спогадів, писаних пізніше, в 1919. році. Перша частина займає час від грудня 1907.р. до кінця квітня 1914. року (сс. 5 — 448); далі аж до кінця — це спомини про 1914—1917. рр., до революції. Ці останні, дуже фрагментарні, не дозволяли Автора, не вдовольють і нас; у них лише дещо цінного. Зате правдивий щоденник, писаний в рр. 1907—1914, має дуже велику цінність, як сучасний документ, куди більшу, як спомини, писані з перспективи. З примітки на с. 448. довідуємося, що Чикаленко з весни 1918. року писав знову щоденник; незвичайно цікавий мусить бути й він, тимбільше, що сучасних матеріалів про 1918. рік, крім документів, не маємо. Довідуємося з цієї книжки, що „Спогади“, видані у трьох книжках у Львові, писані як вступ до щоденника, складав Автор у 1914 — 1915. рр., живучи в санаторії в Усп-Кирко (нед. Петербурга) (диви с. 457.). Розглянемо детальніше щоденник.

В ньому поміщено много цінного матеріалу не лише у справі „Ради“, а й іншого. Чикаленко свідомий був цього й пише в передмові: „Записане мною за той час тепер видається мені дрібним у порівнанні з тим, що я записав після 1917. року (стисліше — з весни 1918. р., диви вище — Т. К.), але з того „дрібного зернятка виросло велике дерево Української Держави“. Так і в тексті нераз кажеється, що ці записки, може, придадуться для майбутнього історика. Так воно і справді. Видаючи „Раду“, Чикаленко мав — зносини з ріжними визначними літературними й науковими українськими діячами. Я згадаю визначніших або більше відомих (за абеткою): Д. І. Багалій, М. П. Василенко, С. Васильченко, В. Винниченко, Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, М. І. Драгомиров, О. С. Єфремов, В. Короленко, М. М. Коцюбинський, М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, В. М. Леонтович, В. К. Липинський, М. В. Лисенко, Дм. Маркович, М. І. Міхновський, А. В. Ніковський, О. Олесь, В. Перетц, С. В. Пеллора, О. Пчілка, В. Ф. Семиренко, Л. М. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко, А. Тесленко, Є. Тимченко, гр. М. Тишкевич, Л. Українка,

І. Франко, гн. Хоткевич, М. Шаповал, С. П. Шелухин, В. М. Шемет, І. М. Шраг, бар. Штейнгель, др. Й. Юркевич; багато інших навіть не вчися. Поминувши те, що щоденник дає багато матеріалу для характеристики цих людей, так важник для нашої культурної чи політичної історії, з ними звязані не раз цікаві епізоди або й основні події з нашого минулого. Прим. із Грушевським звязані події в Наук. Т-ві ім. Шевченка у Львові, особливо агітація проти Грушевського в 1913. році й постава членів Товариства з В. Україні; з Єфремовом — писання його „Історії письменства“, Вячеславом Липинським — ініціатива для повернення панів польської культури до України (диви с. 67—71), пропозиція редагування „Ради“, від чого він відмовився, про його однодумців (пр. с. 6—7), тощо. Чикаленко цитує й листи декого до нього (Грушевського, Винниченка, Ніковського й ін.) або частинно або в цілості. Для характеристики людей незвичайно цікаві дані особл. про Грушевського, Міхновського, чи тих, що пізніше, в 1917—1919. рр. відіграли якусь визначнішу ролю. Тут маємо відбитку вражіння, яке вони робили на сучасника, не упередженого подіями пізнішими (пр. В. Леонтович, Д. І. Дорошенко, Винниченко). Звичайно, в рецензії неможливо вказати, чи прочитувати навіть важніше; читачеві треба звернутися до самої книги. Шкода лише, що такі цінні речі видаються без покажчика, бодай осіб: оскільки легче було б користуватися книжкою! Чи не подбати б на майбутнє про покажчики до того роду книжок? Тут того зробити неможливо; тож резигнуючи з іменних вказівок, зробимо деякі річеві.

Найцікавіше для нас те, що цілий „український рух“ немав, цілком характеру політичного, лише культурницько-літературний. Домагання людей, що були згуртовані коло „Ради“, ЛНВ., тощо, обмежувалися до домагань: української мови в нижчих і середніх школах, а в університетах катедри українознавства „в державній мові“. „Український рух“, як його називали, був „демократичний“, „лівий“, а „праві українці“, себто солідні елементи, настроні самостійницько й державницько, стояли осторонь. Під час коли москалі лаяли цих невинних культурників „мазепинцями“ й „сепаратистами“, — правдиві самостійники або лаяли їх друком як „богданівців“ федералістів, як Дм. Донцов, або трималися від них здалека, заявляючи свої симпатії й даючи часом гроші, чи співробітничавши в „Раді“ (В. Липинський, В. Шемет, М. Міхновський, почасти В. Леонтович). Maximum того, що ці аполітичні українці могли зробити — було нелегальне „Товариство Українських Поступовців“ (ТУП), що стояло на становищі цілості Росії, але на автономістичній чи федералістичній основі. Ідеологом ТУП-а був Михайло Грушевський; ТУП був пізніше перетворений у Центральну Раду, яка, згідно зі своїми ідеалами, не вважала можливим проголосити самостійности України, аж до 3. універсалу, що сталося „по довгих ваганнях“. Не диво тому, що між цими людьми не було тих, що пізніше виступали при будові Укр. Держави крім, хіба, двох-трьох (Д. Дорошенко, В. Леонтович). Ідея Української Держави вийшла не від них — російських

патріотів подекуди, або „лівих“, „пораженців“. Це й було, до речі сказавши, причиною нерозуміння політики гетьм. уряду з боку цих кругів. Спеціально щодо Чикаленка, то він не вірив у творчі здібності українців і вже тоді думав, що нас можуть вирятувати лише якісь „варяги“ (див. с. 142. й ін.), що потому він сформулював теоритично (на еміграції, у ст. „Де вихід“). Це викликало відповідь з боку В. Липинського.

Крім цього, щоденник подає багато дрібних, а дуже інтересних фактів: про спробу заснувати інститут українознавства (с. 29), „козачий“ сепаратизм на Кубані (с. 343), брак племінної єдності на Криму (с. 310); такі вістки: висоту гонорару і плату в редакції (с. 120—121, 223, 290); спір про „мову галицьку“ (ст. 141, 150, 180, 181), цікаві вісті, який елемент ставав пізніше більшовицькими (с. 52, 54, 257) і багато іншого. Щоденник переплітаний почасти анекдотами, що його оживляє. Легкий стиль Чикаленка дозволяє з приємністю читати доволі грубу книгу. Завважу хіба, що відоме „Adieu, meine Herren“ Чикаленко подає, як відповідь на заходи українців для поліпшення їх політичного положення (с. 488); це, як відомо, була не загальна відповідь, а спеціальна, внаслідок прикрих подій з кард. Сембратовичем.

Теоділь Коструба.

Микола Бердяєв. Про самогубство. (Н. Бердяєв: О самоубійствѣ. Психологическій етюдъ. Париж. 1931. 45 сторінок).

М. Бердяєв — один із найцікавіших російських філософічних сучасних письменників. Його праці не все є зразком академічного рівня, „наукового“ стилю, але є завжди цікаві, мають чимало глибоких думок, торкаються тем, що є філософічно та життєво „актуальні“. Він, що правда, часто не „доводить“ своїх думок до кінця, а лише проголошує їх, часто не розяснює їх, а лише повторює їх в іншій формі, іншими словами. Його твори — за деякими виїмками — є філософічними маніфестами. Але самий стиль філософічного маніфесту є в філософії і виправданий та і традиційний. Бердяєв в дечому одріжняється своєю „орієнтацією“ від інших представників російської філософічної думки. Він не такий знавець Отців Церкви, як Бумаков, або Флоренський, не такий прихильник сучасної філософічної літератури Заходу, як Лосський. Його симпатії — більше по стороні німецької спекулятивної філософії та німецької містики. Із усіх німецьких філософів йому найближчі Шеллінг та Бадер. Також до Якова Беме він має глибокі симпатії. Іншими словами — він стремить до релігійного зрозуміння цілого світу. Він не стільки є філософ релігії, як саме „релігійний філософ“, що хоче не лише філософічно усвідомити собі факти християнської релігії, але і з точки погляду релігійного усвідомити життя, природу, історію.

Не диво, що Бердяєв звернувся до питання про самогубство. Самогубство зробилося в СРСР питанням дня. Чи не дивно, що найбільші російські поети — Єсенін та Маяковський перервали своє життя з власної волі. В останні часи, як відомо, той самий